

VİKÂYET'Ü-R-RİVÂYE

tânî, *Câmi'ü'r-rumûz*, İstanbul 1290, s. 9-10; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâ-mi'l-aşyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1381, vr. 273^{a-b}; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-înâye* (nşr. M. Nizâr Temim – Heysem Nizâr Temim), Beyrut 1418/1997, I, 37-38; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020-2024; Leknevî, *'Umdetü'r-rî'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye* (nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc), Beyrut 2009, I, 47-48, 97-106, 107-135; Serkis, *Mu'cem*, II, 1199-1200; Brockelmann, *GAL*, I, 468-469; *Suppl.*, I, 646-647; Nimet Altunkaynak, *Devletöğ-lu Yusuf, Vikaye Tercümesi: Transkribe-Metin* (yüksek lisans tezi, 1992), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mehmet Demir, *Devletöğ-lu Yusuf, Vikaye Tercümesi Metin Dil İncelemesi* (doktora tezi, 1999), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Orazsahat Orazov, *Burhanüşşeria ve Vikaye Adli Eseri* (yüksek lisans tezi, 2001), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Bilal Aktan, *Devletöğ-lu Yusuf'un Vikaye Tercümesi: İnceleme-Metin-Dizin* (doktora tezi, 2002), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'ü's-şerûh ve'l-havâşi*, Ebûzabi 1425/2004, III, 2149-2163; *Mu'cemü'l-mahtûâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâtüli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], II, 688-689; III, 1508-1509; Şükrü Özen, "Sadruşşeria", *DİA*, XXXV, 427-431.

MURTEZA BEDİR

VİLÂYÂT-ı HAMSE

(ولایات خمسة)

İran'da biri Fars bölgesinde,
diğeri Azerbaycan'da
iki coğrafi yörenin adı.

"Beş vilâyet" anlamına gelen terkip, Fars ve Azerbaycan bölgelerinde Türk boylarının yoğun biçimde yaşadığı iki yöre için kullanılmıştır. Fars eyaletinde IV. (X.) yüzyılda yerleşik halkın bulunduğu beş idarî bölgenin yanında göçebe toplulukların yaşadığı beş bölgeye de "zumm-i hamse, vilâyet-i hamse" adının verildiği anlaşılmaktadır. Kuzeydoğuda Yezd ve Kirman eyaletlerine sınır olan bu bölgeye Türk boylarının ve Arap kabilelerinin yoğunluk kazanmasından sonra "ilât-i hamse" denilmeye başlanmıştır. Bölgedeki Hamse'de dördü Türk, biri de kısmen Türkleşmiş Araplar'dan meydana gelen beş ilden söz edilmekte, fakat bunların isimleri zikredilmemektedir. Bu bölgede günümüzde artık yerleşik hayata geçmiş Kaşkay Türkleri ile kısmen Türkleşmiş çok az sayıda Araplar yaşamaktadır.

Azerbaycan bölgesindeki Hamse'nin de aynı şekilde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca "beş il, beş boy ve beş uruğ" anlamını ifade etmesi muhtemel "hamse" kelimesiyle V. (XI.) yüzyılda bölgeye yerleşen Beş Ogur / Beş Uygur isimleri arasındaki benzerlik de dikkat çekmektedir.

dir. Zengin su kaynakları ve otlaklarıyla göçebe hayat için son derece elverişli olan bölge Selçuklular devrinden itibaren yoğun biçimde Türk boylarının göçüne sahne olmuştur. Sultan Muhammed Tapar'ın vefatı üzerine kardeşi Sultan Sencer, Büyük Selçuklu tahtına çıkınca yeğeni Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın hâkimiyetindeki toprakları kendine bağlamış, ancak daha sonra büyük bir kısmını iade etmiştir. Ülke topraklarının Mahmûd ve kardeşleri arasındaki taksimatı sırasında Hamse'yi teşkil eden Kazvin, Hemedan, Deylem, Gilân, Tâlekân ve Azerbaycan sınırları içinde yer alan vilâyet-i hamse toprakları Tuğrul b. Muhammed Tapar'a bırakılmıştır (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 63; Bündârî, s. 128).

527 (1133) yılından itibaren Zencan ve Hamse'ye dahil diğer bazı şehirlerin Selçuklu Emîri Sungur'un idaresine girdiği bilinmektedir (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 73). Bölgenin daha sonraki yıllarda atabegler arasındaki mücadelelere sahne olmuş ve Türkmen beyleri tarafından yönetilmiştir. Bu boylar İlhanlılar'dan itibaren zamanla yerleşik hayata geçmiş ve bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır. Tarihî ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan bölgede İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han zamanında Ucan, Sultan Olcaytu zamanında Sultâniye şehirleri kurulmuştur. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve muhtemelen 1138-1141 (1725-1729) yıllarına ait olan *Hemedan Eyaleti Mu'assal Tahrir Defteri* (TD, nr. 906, vr. 1^a-210^a) Türk nüfusun bölgede oldukça yoğunluk kazandığını göstermektedir. Söz konusu defterde bir kısmı tamamen terkedilmiş toplam 1827 yerleşim yerine işaret edilmektedir. Yer adlarının büyük kısmının Türkçe oluşu dikkat çekicidir. 1828'de Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla İran, Hamse bölgesindeki bütün faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Bölge, II. Dünya Savaşı'nın ardından Tebriz'de kurulan (12 Aralık 1945) Muhtar Azerbaycan hükümetiyle Tahran arasında anlaşmazlığa yol açmış ve Tebriz hükümeti bölgeyi Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası ilân etmiş, ancak İran, Aralık 1946'da Muhtar Azerbaycan hükümetini ortadan kaldırmıştır. Bölgede bugün artık yerleşik hayata geçmiş olan Şahseven Türkmenleri yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye (Lugal), s. 63-73; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 128; *Ferheng-i Coğrafiyâ'i-İrân (Âbâdihâ)*, II, Üs-

tân-i Yekûm: Şehristânihâ-yi Erâk-Bender Pehlevî-Reş-Zencân-Tevâliş-Fümenât-Lâhicân, Tahran 1328/1949, tür.yer.; V. V. Barthold, *Tezki-re-yi Coğrafiyâ-yi Târihi-yi İrân* (trc. Hamza Serdâdver), Tahran 1372, s. 173-174, 221-232; A. Zeki Velidî Togan, "Azerbaycan", *İA*, II, 92, 103, 105; Mirza Bala, "Hamse", a.e., V/1, s. 200-203; Abbas Zeryâb, "Azerbaycân", *DMBİ*, I, 194-207.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

VİLÂYET

(bk. EYALET; VALİ).

VİLÂYETNÂME

(bk. HACI BEKTAŞ VİLÂYETNÂMESİ).

VİLDAN

(bk. GILMAN).

VİLDAN FÂİK EFENDİ

(1853-1925)

Son dönem Osmanlı âlimi
ve huzur dersleri mukarriri.

Arnavutluk'un Debre sancağına bağlı Rakalar kazasının Perseniçe köyünde doğdu. Babası ziraatla uğraşan İslâm (Abdüsselâm) Ağa, annesi Zülfiye Hanım'dır. Öğrenimine 1277'de (1860-61) Üsküdar'da Vâlide-i Atîk Medresesi'nde bulunan amcası Hoca Yahyâ Efendi'nin yanında başladı. İlk eğitimini Ispartalı Hoca Hâfız Sabri Efendi'den aldı. On iki yaşında Kur'an'ı ezberledi, on dört yaşlarında iken kırâat-i aşereyi tamamladı. Daha sonra Üsküdar dersâimlerinden Alâiyeli Kara Mustafa Efendi'nin derslerine on dokuz yıl devam edip icâzetnâme aldı. 1882'de Üsküdar Yeni Vâlide Camii'nde ders vermeye başladı.

Müdrerlik, huzur dersi muhataplığı ve mukarrirliğini aynı zamanda yürüten Vildan Fâik, müdrerliğine İstanbul ruûs-i hümayununu 1886'da imtihanla kazanarak başladı. 13 Ocak 1886'da Nazmîzâde Medresesi'ne ibtidâ-i hâric müdrerliğine tayin edildi (BA, *Ruus Defteri*, nr. 241, s. 134). Ardından sırasıyla Sâlise-i Ârif Efendi Medresesi'ne hareket-i hâric, Hoca Sâdeddin Efendi Medresesi'ne önce ibtidâ-i dâhil, daha sonra itibarî olarak mûsile-i Sahn, aynı medreseye yine itibarî olarak Sahn-ı Semân, Vanî Mehmed Efendi Medresesi'ne ibtidâ-i altmışlı, Câfer Ağa Medresesi'ne hareket-i altmışlı, Hoca Hayreddin Medresesi'ne mûsile-i Süleymâniyye ve 11

Ağustos 1917'de hâmise-i Süleymâniyye müderrisliği yaptı (İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, *Tarik Defteri*, nr. 4, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16). Medreselerin islahıyla ilgili düzenlemenin ardından 1910 yılından sonra yeni medreselerde görev aldı. 14 Haziran 1911'de Üsküdar Mihri-mah Sultan Dershânesi müdüriyetine getirildi. Ardından düzenlenmesiyle ilgili olarak kendisinin de bir risâle kaleme aldığı Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi'nde tefsir müderrisliği görevine başladı (14 Kasım 1914). Bunun yanında 1915-1916'da Medresetü'l-mütehassısın'ın ilm-i nâsîh ve mensûh müderrisliği de kendisine verildi. 5 Ağustos 1919'da Süleymaniye Medresesi'nin hadis müderrisliğine tayin edildi. Son olarak Medresetü'l-vâizîn'de bir süre tefsir okuttu. Bu arada yeni açılan mekteplerde de görev aldı. Farsça ve Arapça muallimliği yaptığı okullar arasında Üsküdar İdâdîsi, Üsküdar Paşakapısı ve Toptaşı ile Koca Mustafa Paşa Askerî rüşdiyeleri sayılabilir.

Vildan Fâik, Ekim-Kasım 1906'da dördüncü meclis muhatabı sıfatıyla başladığı muhataplık görevine Eylül-Ekim 1909'da mukarrir oluncaya kadar devam etti. Bu görevi son huzur derslerinin yapıldığı 1922-1923'te sona erdi (İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, *Huzûr-ı Hümayun Müderrisleri Defteri*, nr. 45). *İlmiyye Salnâmesi*'nde (s. 168) dördüncü rütbeden Osmânî ve Mecidî nişanlarına sahip olduğu belirtilmekte, kendi yazdığı biyografisinde ayrıca muhataplara verilen beşinci rütbeden bir nişan aldığını söylemektedir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılarak irşad heyetinin çalışmalarını kapsamasında vaaz ve konferanslar da verdi (Polat, s. 62). Üsküdar-Doğancılar'da Nasûhî Dergâhı'nda vaaz etmekle de görevlendirildi (Kara, s. 277-278). II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine meşrutiyet idaresini halka anlatmak için Arnavutluk'a gönderildi (BA, ZB, 623/112). Bu seyahatini Arnavut milliyetçiliğiyle ilişkilendirenler de vardır (Sönmez, s. 98). Ayrıca Üsküdar'da kurulan livâ merkezi meclis idaresine seçildi ve burada fahrî üyelik yaptı. Vildan Fâik 4 Temmuz 1925 tarihinde Üsküdar'da vefat etti (*İkdâm*, İstanbul, 7 Temmuz 1925, nr. 10146); kabri Karacaahmet Mezarlığı'ndadır. Yazma eserlerinin çoğunu Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nin Aziz Mahmud Hüdâyî Bölümü'ne bağışlamıştır. Celvetî tarikatının kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bir eserini şerhetmesi onun Celvetîliğe intisap ettiğini düşündürmektedir.

Eserleri. 1. *Esrârü's-savm* (İstanbul 1315). 2. *el-Kavlû's-sâbit fî kazâi'l-fevâid*. Namazların kazâ edilmesine dairdir (İstanbul 1307). 3. *Teshîlû's-sarf*. Eser üzerine Yeliz Çiçek yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2009, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). 4. *Terşîhu'l-kalem fî Lâmiyyeti'l-'Acem*. Tuğrâî'nin Lâmiyyetü'l-'Acem adıyla bilinen kasidesine yazılmış Arapça bir şerhtir (İstanbul 1308). 5. *el-Mevâzîû'l-hisân (fîmâ kurrîre beyne yedeyi's-sultân)*. Müellifin huzur derslerindeki dört takririni içermektedir (İstanbul 1330). 6. *Medrese Hâtıraları (Islahat Nizamnâmesi)* (MÜİF Ktp., Yazmalar, nr. 239). Eser, 10 Ekim 1914'te ilân edilen Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin teşkilinde dikkate alınmıştır. 7. *Teshîlû'n-nahv* (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 1631). Mustafa Sula tarafından neşredilmiştir (*Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX [İzmir 2009], s. 140-170). 8. *Tebyînü'l-edevât fîmâ verede fi'l-Kur'ân mine'l-ke-limât*. Süyûtî'ye ait *el-İtkân*'in Kur'an'daki edatlara dair kırkinci bölümünün özet bir tercümesidir (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 123). 9. *Nahviyye, Mâlatiyye, Dînâriyye Makâmelerinin Tercümesi ve Şerhi*. Harîrî'nin makâmelerinden bu adı taşıyanların tercümesi ve şerhidir (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 1393). 10. *Tavzîhu'l-mübhemât fîmâ verede fi'l-Kur'ân mine'l-ke-limât* (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 125). Arapça bir risâledir. 11. *Tefsîru sûreti Kâf* (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 129). 12. *el-Mültekât fî usûli't-tefsîr* (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 126). Arapça muhtasar bir risâledir. 13. *Kaside-i Münferice Şerhi* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 107). İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin İbnü'n-Nahvî'ye ait *el-Kaşidetü'l-münferice* üzerine kaleme aldığı şerhini özensiz biçimde basılmasından kaynaklanan hatalar üzerine kaleme alınmıştır. 14. *Risâle fî şerhi'l-hilyeti'n-nebeviyye* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 35). 15. *Şerh-i Kaside-i Hemziyye*. Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin *el-Kaşidetü'l-hemziyye fî medhi'n-nebeviyye* adlı kasidesinin eksik bir şerhidir (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 106). 16. *Nahl Sûresinin 90. Âyetinin Tefsiri* (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 122). 17. *Tercüme ve İzahlı Ahvâlû'n-nebî*. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hilkat, varlık ve hakikat-i Muhammediyye, velâdet, mucizat ve kıssa-i mi'rac

gibi konuları içeren Arapça risâlesinin Hüdâyî Âsitânesi postnişini Mehmed Gülşen Efendi tarafından yapılan Türkçe tercümesinin şerhidir (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 628). Vildan Fâik'in ayrıca *Beyânülhak* gazetesinde makaleleri yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, ZB, 623/112; BA, MF.MKT, 576/48; İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, *Sicill-i Ahvâl Dosyaları*, nr. 3591; Emekli Sandığı Arşivi, *Mülki Tasnif*, nr. 42194; *Salnâme-i Askerî*, İstanbul 1304, s. 109; a.e., İstanbul 1307, s. 115; *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, İstanbul 1317, s. 824; a.e., İstanbul 1319, s. 237; a.e., İstanbul 1321, s. 236; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 168, 174-175; Semîha Ormay, *Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar*, İstanbul 1965, s. 28-63; Ebû'lulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 140-141, 828-829; Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1977, s. 277-278; Nâzım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, s. 62; Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul 2007, s. 98; *İkdâm*, nr. 10146, İstanbul 7 Temmuz 1341/1925, s. 3; Mustafa Özel, "Debreli Vildan Faik ve el-Multekât fî usûli't-tefsîr", *İslâmiyat*, sy. 4, Ankara 1999, s. 223-226; a.mlf., "Nahl/16 Sûresinin 90. Âyetinin Tefsiri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, Sivas 2006, s. 139; Arzu Güldöşüren, "Bilinmeyen Bir Medrese Islahatı Metni: Vildan Fâik Efendi ve Islah Risalesi", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sy. 31, İstanbul 2011, s. 201-220.

ARZU GÜLDÖŞÜREN

VİRÂNÎ

(ویرانی)

Alevî-Bektaşî şairi.

Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Alevî-Bektaşî Nefesleri* adlı eserinde Virânî'nin 1587-1628 yılları arasında yaşayan Şah Abbas'la görüştüğünü kaydetmesinden hareketle onun XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı söylenebilir. Eğriboz adasında doğduğu, bir süre Necef'te kaldığı, Hz. Ali Türbesi'nde türbedarlık yaptığı, Anadolu'ya ve Balkanlar'a seyahat ettiği, Bulgaristan'da Demir Baba Tekkesi postnişininden icâzet aldığı ve diğer Bektaşî tekkelerini ziyaret ettiği, Otman Baba'ya giderken Filibe Karlova / Karlova'da Hâfizâde Türbesi yanında vefat ettiği ve orada gömüldüğü yolunda bir rivayet aktarılır (Noyan, IV, 536, 541). Gölpınarlı ise Bektaşî geleneğinde Virânî'nin ölmeyip "sır olduğu" şeklinde bir inancın yaşadığını, Necef Bektaşî Dergâhı'nda üstünde taç bulunan bir sütunun Virânî'nin sır olduğu me-